

32-SÜRREALİZM (GERÇEKÜSTÜCÜLÜK)

Dadacılığın ortaya çıktığı ortam, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ortamdı. Sürrealizm ise İkinci Dünya Savaşı öncesindeki baskıcı ve faşist rejimlerin yarattığı atmosferde yetişmiştir.

Sürrealizm (*İng. Surrealism. Fr. Surréalisme. Alm. Surrealismus.*), en genel anlamda, yaratmanın temel kaynağı olarak görülen ruhsal etkinliklerin aklın denetiminden kurtarılması gerektiğini savunma tutumudur. Yerleşik felsefe dilinde, daha çok sanatta üzerinde uzlaşmış anlamlara, yerleşik ölçütlere, doğruluğundan kuşku duyulmayan normlara kökten bir başkaldırı amacıyla ortaya atılmış felsefe anlayışıdır. Olağan bilince sunulmuş ya da verilmiş nesnelere bildik görünüşlerinin arkasında keşfedilmeyi bekleyen bambaşka bir dünya bulunduğu inancıyla bu dünyaya ulaşmak için sanata yeni üsluplar ve değişik söyleme olanakları getiren bir sanat akımıdır.¹

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1920'lerde Fransa'da ortaya çıkan bu sanat akımı, Birinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı yıkım, kaos ve vahşet ortamına karşı bir tepki olarak doğmuştur. Savaşın getirdiği toplumsal bunalımları bilimsel olarak çözememekten doğan bir umutsuzluğun sonucudur.

Aralarında Andre Breton, Paul Eluard, Salvador Dali, Robert Desnos, Louis Aragon, Rene Magritte, Rene Char gibi şair ve ressamın bulunduğu bir grup genç sanatçı, savaşa ve savaşa neden olan akılcı tutuma karşı tavır almış, mantığın egemenliğinden kurtulan, aklın ve düşüncenin denetimini yıkan, ahlakçı tavra düşman, düşlerden, bilinçaltından, masalsi ve çocuksu olandan yararlanan, kendini hayal gücünün özgürlüğüne teslim eden bir sanatı savunmuşlardır.

Geçmişte, bilinçaltının karanlık dünyasından rastlantıya, düşe, sayıklamaya, cinnete giden alışılmamış ruhsal durumlardan yararlanan sanatçılar olmuştu. Rönesans ressamlarından Bosch, romantik ressamlardan Blake ve Goya bunlar arasındadır. Bu sanatçıların rüya benzeri, fantastik imgeler içeren resimleri sürrealizmin uzak geçmişte atılmış temelleri olarak nitelendirilebilir.

Sürrealistlerin çoğu, önemli ölçüde Freud'dan etkilenmişlerdir. Jacques Lacan'ın tıp konusundaki "Kişilikle Olan İlişkileri Açısından Paranoya" adlı tezi de 1932 yılında basıldığında, Sürrealistlerin çok ilgisini çekmişti. Freud, uyanıkken zihnimize hâkim olan bilinçli düşüncenin zayıfladığı anda içimizdeki çocuğun ve "vahşi"nin öne çıktığını göstermişti. Sürrealistler, bu düşünceden hareketle tamamen uyanık bir aklın hiçbir zaman sanat üretemeyeceğini öne sürdüler. Akıl, bize bilimi verebilirdi ama sanatı verecek olan yalnızca akıldışı birşey olabilirdi. Eskilerin, şiiire "kutsal delilik" dediklerini ve bazı romantik yazarların akıldan uzaklaşmak, hayal gücünü serbest bırakmak için haşhaş ya da benzeri uyuşturucu maddeleri denemiş olduklarını düşünürsek, bu fikrin kökeninin de eskilere dayandığını görürüz.

Sürrealizm de Dadaizm gibi her şeyi yok etme niyetindedir. Avrupa'nın dinsel, ahlaki görüşler, aile anlayışı, milli devlet sistemi gibi bütün değerleri yıkılmalıdır. Tüm mistik yönelişlerin ortak özelliği olan "kiliseye karşı çıkmak" anlayışının, sürrealistlerde geri dönmüş olduğu söylenebilir. Mantığın yerini Freud'un ürettiği, "bilinçaltı", "düş", "sayıklama" ve "çıldırma" gibi kavramlar almalıdır. Bu iç hayatın yönetiminde "libido"nun şehvet arzusu ve cinsellik egemendir.

Freud, düşleri "bilinç dışına uzanan kral yolları" olarak niteliyordu. 1938'de Dali'nin resimlerini gördüğü zaman, bu resimlerde bilinçsiz yapılmış hiçbir şey göremediğini, bunların psikanalizin rüya yorumlarını iyi tanıyan bir sanatçının elinden çıkmış olduklarının besbelli olduğunu söylüyordu.²

Sürrealistler, sosyal sorunlar konusunda Marksist doktrinden yana iseler de Freudyen eleştirinin gerçekten sağlam bir temele sahip olan ilk ve tek eleştiri olduğuna inanıyorlardı. Sürrealizm ile Freud ilişkisini, Breton'un İkinci Sürrealist Manifestosunda Freud'dan yaptığı şu alıntıda çok net olarak görürüz:

"Freud der ki, sinirsel hastalıkların patolojisini araştırdıkça, onların insanın ruhsal hayatının diğer olgularıyla, hatta en çok önem verdiklerimizle bağlantılarını da görmeye başlarız. Ve gördüğümüzün aksine, gerçekliğin bizi ne kadar az tatmin ettiğini görürüz; böylece, içimizdeki bastırmaların altında, arzularımızı uygulayarak asıl varoluşumuzun yetersizliğini telafi eden bir fantezi dünyası yaratırız. Başarılı olan faal insan ("başarılı olan": bu terminolojinin sorumluluğunu Freud'a bıraktığımızı söylememe gerek yok.) bu arzu-fantezileri gerçeğe dönüştürebilendir. Bu dönüştürme dış koşullar veya bireyin zayıflığı yüzünden başarısız olduğunda, kişi gerçekliğe sırt çevirir: hayallerindeki daha mutlu dünyaya çekilir: hastalık durumunda, onların içeriklerini semptomlara dönüştürür. Belirli elverişli koşullarda, çocukluk alemine çekilerek gerçeklikten uzaklaşmak yerine, fantezilerinden gerçekliğe doğru hareket etmek için başka bir yol bulabilir; eğer -psikolojik olarak çok gizemli olan- sanatsal bir kabiliyeti varsa, hayallerini semptomlar yerine sanatsal yaratılara dönüştürebileceğine inanıyorum. Böylelikle nevroz akıbetinden kaçabilir ve bu sapma vasıtasıyla, gerçeklikle ilişki kurabilir."³

Genellikle bilinçdışından beslenen sanat teknikleri arayışındaki sürrealizm, varolan değerlerle bağları koparmak adına ahlâksal, toplumsal, siyasal her türden kalıplaşmış yasalara ve düzenlere karşı çıkmayı amaç edinmiştir. Bir bütün olarak sürrealizmin çıkış noktasını, düşün, imgelemin, arzunun, başkaldırının en üstün değerler olduğu düşüncesinden hareketle, geleneksel değerleri toptan yıkarak yeni değerler yaratmayı sonuna dek savunmak oluşturur.⁴

Sürrealizm'in kurucusu Fransız ozanı ve düşünürü André Breton'dur. Breton Sürrealizmin, insanlığa kurtuluş yolunu açacak bir dünya görüşü getirdiğine inanmış, yarım yüzyıl bu akımın sözcülüğünü yapmıştır.

“Kendimizi anlamak için doğadan değil, doğayı anlamak için kendimizden yola çıkmalıyız” diyen Breton, “Saf Psişik Otomatizm” (*Automatisme Psychique Pure*) adını verdiği yöntemini şöyle anlatır:

“Aklın hiç bir denetimine, hiç bir töresel ya da estetik tasaya bağlı olmaksızın, düşüncenin kendini olduğu gibi olması için, düşüncenin kendi üstüne kapanmasına en elverişli bir yerde oturun. Önünüzde kağıt ve kalem bulunsun. Bütün bilgilerinizden ve yeteneklerinizden sıyrılın. Önceden bir konu düşünmeksizin, duraksamayarak ve yazdıklarınızı okuyup düzeltmeden, yapabildiğiniz kadar hızlı yazın. Sözcükleri, hiç bir düşünsel düzen katmadan, gelişigüzel art arda sıralayın. Elde edeceğiniz yapıt, gerçeküstü bir yapıt olacaktır.”

Sürrealizmin diğer önemli yöntemi ise Oneirizm’dir. Oneirizm, psikolojik açıdan, alkol zehirlenmesi gibi bulanık durumların özelliği olan bir dizi halüsinasyonu içeren bir anlamda kullanılır. Ancak Sürrealizm’de bu deyim daha geniş bir anlam içerir: Uyum ve uyanıkken görülen düşlerin, uyanıkkenki mantığa uymayan ve sembollerin duyuusal etkiler altında kalan tüm olguları, Oneirizm’in kapsamına girer.

Sürrealizm adını ise yine bir Fransız ozanı, Guillaume Apollinaire vermiştir. Sürrealist manifesto 1924’te yayımlandı. Bu manifesto, André Breton tarafından Sigmund Freud’un etkisi altında kaleme alınmıştı. André Breton, bu ilk sürrealist manifestoda şöyle yazıyordu:

“Hareket noktamız, mutlak akılcılığın, mantığın böldüğü, aynı zamanda egemen olduğu ve tüm realite, gerçeklik olarak sunduğu, aklın tek başına kurduğu böyle bir yaşantılar dünyasına karşı, ondan hiç de daha az gerçek olmayan bir gerçeklik, bir realite daha vardır: Tasavvur, hayal gücü, sezgi ve bilinçaltı dünyası. Şairler ve sanatçılar şimdi bu gerçeği görmeli ve ifade etmelidirler.”

1929 yılında yazdığı ikinci sürrealist manifestoda da şöyle diyordu:

“Her şey bizi şuna inanmaya götürüyor: Ruhumuzun öyle bir yeri var ki bu yerden bakınca hayat ve ölüm, gerçek ve tasavvur, geçmiş ve gelecek, ifade edilebilir olan ve ifade edilemez olan, yukarı ve aşağı, artık çelişik olarak kavranmazlar.”

Biçime ilişkin problemler, sürrealist sanatı ilgilendirmez. İçeriğe değer veren bir sanat akımı olan sürrealizm, empresyonizmden bu yana resimden çıkarılan “konu”yu resim sanatına yeniden sokmuştur. Sürrealistler, konularını tasvir ederken klasik resmin biçim dilini değiştirmeye gerek duymamışlar, ışık-gölge kullanmışlar, hacimlendirme ve perpektif kurallarını uygulamışlardır.

Dali, sanatın “her türlü modernizme” karşı korunması gerektiği kanısındadır. Chirico da aynı görüştedir ve döneminin sanatçılarına, eski ustaların yolundan şaşmamalarını söyler. Max Ernst dışındaki sürrealist sanatçıların yapıtlarına bakıldığında tutucu yanları hemen göze çarpar. Bilinçaltı mekanizmasının ürünü olduğunu söyledikleri bu yapıtlar, mantıkdışı, olmayacak çağrışımları konu edindikleri halde Rönesans sanatçılarına hatırlatan şaşmaz bir el ustalığı gösterirler.⁵

Sürrealizmle, bilindik bir kuram olan aklın kurduğu evren görüşünün yanında insan hayal gücü, içe doğma ve akli olmayan dünya, yararlanılacak, fethedilecek dünya gibi kavramlar gündeme geliyordu. André Breton, birbirinden biçim olarak farklı olan dünyaların kaynaşması için şunları yazıyordu:

“Ben, birbirinden bu kadar zıt şekilde farklı olan iki durumun -hayal ve gerçeğin- gelecekteki çözümlenmesinde, gerçeküstünün (surrealite) bir çeşit gerçek olarak görüleceğine inanıyorum.”

Gerçekten alışkın bulunulan gerçeğin objesi, eğer alışılmamış sentezler ve diğer şeylerle bir arada görünürse son derece ender görülen etkiler ortaya çıkarır. Max Ernst, öğeler ne kadar keyfi olarak bir araya gelebilirse eşyanın kısmi ya da tam olarak başka bir biçimde anlatımının da o oranda olanaklı olduğunu yazmıştır.

Paris’ten yayılarak bütün dünyayı saran sürrealist resmin çeşitli uluslardan temsilcileri vardır. Fransızlardan, Yves Tanguy Fransa’da, René Magritte ve Paul Delvaux Belçika’da sürrealist resimleriyle tanındılar. René Magritte kabaca çiftleşme resimleri yapıyordu. Delvaux ise resimlerinde çıplak kadınlarla giyinmiş erkekleri antik binaların sütunlu kemerleri arasına yerleştiriyordu. Giorgio de Chirico’yla kardeşi Alberto Savinio sürrealizmin İtalyan temsilcileridir. Alman sürrealistleri arasında Max Ernst öne çıkan bir sanatçıdır. İspanyollardan Picasso, 1925 ile 1927 yılları arasında bu akımın etkisi altında kalmıştır. Onun yanında Salvador Dali ve Joan Miro, bu alanda önemli bir yer edinmişlerdir.

Resim: Rene Magritte. Portre

Resim: Giorgio de Chirico. Aşk şarkısı

Salvador Dali, 1929'a kadar eski ustaların doğacılığında Kübizme ve Chirico ile Carra'nın metafizik resimlerine kadar değişik türlerde resimler yapmıştı. 1928'de Paris'e uğrayan Dali, bir yıl sonra oraya kişisel bir sergi için bazı resimlerini gönderdi. Bu resimleri gören Breton, Dali'yi büyük bir ilgiyle karşıladı. Dali, amacının "kargaşalığa bir düzen vermek, böylece gerçeklik dünyasının saygınlığını ortadan kaldırmak" olduğunu söylüyordu. Yorgunluk, hastalık, ilaç ve benzeri nedenlerle mantığımızın zayıfladığı, gördüğümüzü tam olarak seçemediğimiz zamanlar olur. Dali'nin amacı, bu yanılma olasılığını bizim doğru ya da normal saydığımız okuma ve görmemizi kuşkuya düşürecek ölçüde pekiştirmektir. İnsan bedenini, boşlukları, cisimleri, hatta biçimleri en aşırı ölçüde çarpıtmanın yollarını bilir, bu çarpıtmalarla bizde şaşkınlık ve tedirginlik yaratır. Bu çarpıtmalar sonunda, kayalar ete dönüşür, saatler erir, boşluklar katlaşır.

Dali'nin bilinçli çılgınlıkları, Parisli Sürrealistlerin kendilerine tanıdıkları bazı kural dışı özgürlüklere ters düşmemiş ve ününü artırmıştır. Kendisinin önce aristokrat bir dünya görüşünü benimsemesi, daha sonra da faşizmi desteklemesi, 1938'de Breton'la onun çevresindeki öbür sürrealistlerin Dali'yi dışlamalarına sebep olmuştur.

Resim: Salvador Dali. Metamorphosis of Narcissus

Sürrealizmin Doğacı ya da Doğrucu denen bir türünü çekici bulmuş ressamlardan biri René Magritte'dir. Resimleri, tanınabilir sahneleri ve nesnelere tasvir eder. Resimlerindeki fantazi ögesi, Dali'nin resimlerindeki göre daha sınırlı ve ölçülüdür. Magritte, anayurdu olan Belçika'da ve 1927 ile 1930 arasında Paris yakınlarındaki Perreux-sur-Marne'da sessizce yaşamış bir sanatçıdır. Sürrealistler arasında Duchamp bir tarafa bırakılırsa, en filozof ressam odur denebilir. "Sözcüklerin Kullanılışı", Magritte'in tasvirlerle sözcükleri yan yana getirdiği resimlerinden biridir. Burada bir tabela ressamının yapabileceği kadar basitçe yapılmış bir piponun altına "Bu bir pipo değildir" yazılıdır. Magritte, "Düşlerin Anahtarı" adlı bir başka resminde, dört ayrı nesneyi resimleyip, bunların altlarına isimler yazmıştır: Bir çantanın altında

gökyüzü, çakının altında kuş, yaprağın altında masa, süngerin altında ise sünger sözcükleri görülür. Bu resimler bizi gördüğümüz nesnelere onları tanımlayan sözcükler konusunda düşünmeye yöneltir.

Resim: Rene Magritte. Bu bir pipo değildir

Miro'nun resimleri, kendiliğinden ortaya çıkmış ve genellikle çabuk yapılmış izlenimi verirler. Bu özellikleriyle Breton'un "bilinçaltının en bozulmamış biçimde resme aktarılması" şeklinde tanımladığı özellikle en çok örtüşen sürrealist örneklerdir. Miro'nun eserlerinde hemen hemen hiç tanınmış biçim yoktur. Ancak öğeler vardır. Bunlar embriyoları, çocukların duvarlara yaptıkları karalamalarla akraba olan ilkel tasvirleri, tarihöncesi çağlarda mağara duvarlarına çizilen biçimleri çağrıştırırlar. Bu yüzden Breton, Miro'yu sürrealistlerin arasına çağırmaktan büyük mutluluk duymuş, 1928 yılında yazdığı bir yazıda da "Miro, muhtemelen aramızda en sürrealist olanımızdı" demiştir.

Marc Chagall (1887-1985), Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Rusya'daki küçük bir gettoda Paris'e geldi. Tablolarında çoğunlukla köylere ve köylülere konu edindi. Resimleri, içerdikleri konuları sürrealist olmakla birlikte, renkleri kullanımı, fırça vuruşları ve biçimleri deforme etmesi bakımından daha çok ekspresyonist (*dışavurumcu*) bir üsluba sahiptir. Chagall de Sovyet Devrimi'nden sonra birçok modern sanatçı gibi sosyalist yönetim tarafından ilgi gördü ve Vitebsk'in sanat komiserliğine atandı.

Vitebsk kentinde Devrim'in birinci yıl kutlama törenleri için kentin tüm sanatçıları yardıma çağırdı. Devrim'i anlatan üç büyük tablosunu da o zaman yaptı. Bu tablolardan biri "ileri, durmadan ileri!" sözcüklerini gösterir, ikincisi kentin tepelerinde boru çalan Devrim süvarisini temsil eder, üçüncüsü ise Ekim Devrimi'nin ilk günlerinin bir sloganını temsil eder: "kulübelere barış, saraylara savaş!" Bu tabloda iriyarı bir Rus köylüsü, soylulara ait bir villayı yere vurup parçalamak için havaya kaldırır.⁶

Resim: Chagall. Kulübelere barış, saraylara savaş

Daha sonra Sovyetler Birliği'nde modern sanatın dışlanması üzerine Kandinsky gibi o da ülkesini terk etti.

Resim: Chagall. Yağmur

Başlangıçta resim ve edebiyat alanında etkin olan sürrealizm zamanla sinema, fotoğraf, tiyatro gibi birçok sanat dalını etkilemiştir.

Antonin Artaud'un senaryosunu yazdığı, yönetmenliğini Germaine Dulac'ın yaptığı 1928 tarihli "Deniz Kabuğu ve Rahip" (*La Coquille et le Clergyman*) ilk sürrealist film olarak bilinir.

İspanyol sinema yönetmeni ve senarist Luis Bunuel (1900-1983), sinemada sürrealizmin en iyi temsilcisi olarak kabul edilir.

1929 yılında çektiği uluslararası düzeyde ses getiren, "Bir Endülüs Köpeği" (*Un Chien Andalou*) filminde Salvador Dali'yle birlikte çalışmıştır.

Marquis de Sade'nin "Sodom'un 120 Günü" adlı eserinden izler taşıyan "Altın Çağ"ı (*L'Âged'or*) 1930'da çekmiştir. Filme Salvador Dali ile birlikte başlamayı planladıysa da yaşanan anlaşmazlık nedeniyle yalnız çekmek zorunda kalmıştır. Film, Katolikliği hedef aldığı gerekçesiyle büyük skandala yol açmış ve gösterimi yasaklanmış, yasak ancak 1980 yılında ortadan kalkmıştır.

"Burjuvazinin Gizli Çekiciliği", "Viridiana", "Samanyolu", "Özgürlük Hayaleti" ve "Arzunun O Belirsiz Nesnesi", önemli filmlerindendir. Viridiana, erdemli bir Hıristiyan olan bir genç kızın öyküsüdür. Yaşlı aristokrat Don Jaime, Viridiana'ya göz koyar. Viridiana, hayatını fakirlere adamaya ve onlara yardım etmeye karar verir. Ancak filmin çok önemli bir sahnesinde, Leonardo'nun "Son Yemek" tablosuna benzeyen bir yemekte, sarhoş bir grup dilenci, Viridiana'nın ırzına geçerler.

Luis Bunuel ölümüne dek hepsinin aynı zamanda senaryosunu da yazdığı 30'un üzerinde film çekmiş, iki yapımın müziklerini bestelemiş ve resim sanatında da yapıtlar vermiştir.

Jean Cocteau'nun 1932'de çektiği "The Blood of Poet", Federico Fellini'nin "Juliet of the Spirits" (1965), Alejandro Jodorowsky'nin "El Topo" (1970) ve "The Holy Mountain" (1973), David Lynch'in "Eraserhead" (1977) ve "Mulholland Drive" (2001), Jean-Pierre Jeunet ve Marc Caro ikilisinin "Delicatessen" (1991), sürrealist sinemanın önemli örneklerindendir.

İngiliz Rock müzik topluluğu Pink Floyd'un 1979 yılında yayınladığı "The Wall" adlı albüme 1982 yılında Alan Parker tarafından çekilen film de savaş karşıtı olmasının ve eğitim sistemini eleştirmesinin yanı sıra, animasyonlarda kullandığı Freudyen simgeler bakımından sürrealist sayılır.

Atıf Yılmaz'ın 1986'da yaptığı "Aaahh Belinda" ve Metin Erksan'ın 1977'de yaptığı "Kadın Hamlet" filmleri Türkiye'de sürrealist sinemanın nadir örneklerindendir.

¹Abdülbaki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Hüsrev Yolsal, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat, Ankara, 2008, s.597.

²Nazan İpşiroğlu, Mazhar İpşiroğlu, *Oluşum Süreci İçinde Sanatın Tarihi*, Hayalperest Kitap, İstanbul, 2012, s.188.

³ Andre Breton, *Sürrealist Manifestolar*, Altıkkırkbeş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 104

⁴Abdülbaki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Hüsrev Yolsal, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat, Ankara, 2008, s.597.

⁵Nazan İpşiroğlu, Mazhar İpşiroğlu, *Sanatta Devrim*, Hayalperest Kitap, İstanbul,2011, s.22.

